

Llys a Llan

Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro

Yr Athro E. Wyn James

Cyflwyniad

Rhwng rhifyn Medi 1993 a rhifyn Mai/Mehefin 1994 bu gennyf golofn reolaidd yn *Y Dinesydd* yn trafod agweddau ar fywyd Cymraeg Caerdydd a'r cyffiniau. Ymhlith y pynciau a gafodd sylw yn y golofn honno yr oedd enwau lleoedd, tribannau Morgannwg, a bywyd a gwaith Saunders Lewis, Dafydd William (yr emynydd o Lanbedr-y-fro) a Dr William Edwards (prifathro Coleg y Bedyddwyr o 1880 hyd 1925). Fel y gwelir, roedd y pynciau'n amrywiol iawn, ac adlewyrchwyd hynny yn nheitl y golofn, sef 'Llys a Llan' – hen ymadrodd yn y Gymraeg sy'n golygu 'ym mhob man'.

Bu raid imi roi'r gorau i'r golofn ym mis Mehefin 1994 oherwydd newid yn fy amgylchiadau gwaith yr adeg honno, ond dyma geisio ailafael ynddi yn awr – am y tro, o leiaf! – gan ddechrau trwy gyhoeddi fersiwn wedi ei ddiwygio a'i helaethu rywfaint o'r ysgrif ar William Edwards a ymddangosodd gyntaf yn rhifyn Tachwedd 1993 o'r *Dinesydd*.

Y rheswm dros gyhoeddi fersiwn o'r ysgrif honno yn awr yw am fod sawl dathliad eleni mewn perthynas â'r Beibl Cymraeg. Mae hi'n 400 mlwyddiant cyhoeddi argraffiad diwygiedig Dr John Davies, Mallwyd, o 'Feibl William Morgan', a ddaeth yn destun 'awdurdodedig' o'r Beibl yn y Gymraeg hyd at gyfieithiad newydd 1988. Mae eleni hefyd yn 250 mlwyddiant cyhoeddi argraffiad cyntaf 'Beibl Peter Williams', a gynhwysai nodiadau esboniadol gan y Diwygiwr Methodistaidd, Peter Williams (1723–96). Dyma'r Beibl Cymraeg cyntaf i'w argraffu ar dir Cymru yn hytrach nag yn Llundain neu Rydychen neu Gaergrawnt, a phrofodd mor boblogaidd nes iddo fynd i dros 30 argraffiad yn ystod y can mlynedd wedyn. Ac fel y gwelir isod, gwnaeth William Edwards gyfraniad pwysig yn ei ddydd yng nghydestun cyfieithu'r Beibl i'r Gymraeg.

Y COLEG AR EI GEFN

Ar 26 Hydref 1893, ymddangosodd cartŵn yn y *Western Mail* yn dangos dyn moel a barfog mewn gwisg academiaidd yn cludo adeilad ar ei gefn. Yn ei ymyl mae arwyddbost sy'n dangos fod yr adeilad yn cael ei gludo o Bont-y-pŵl i Gaerdydd. Cyhoeddwyd y cartŵn i gyd-fynd ag adroddiad am gyfarfodydd arbennig i nodi agor coleg gan y Bedyddwyr yng Nghaerdydd a gynhaliwyd y diwrnod blaenorol yng nghapel y Tabernacl ar yr Ais ac yna yng nghapel Bethany gerllaw (adeilad a lyncwyd maes o law yn rhan o siop adrannol James Howells).

Sefydlwyd coleg yn y Fenni yn 1807 i hyfforddi gweinidogion ar gyfer eglwysi'r Bedyddwyr. Symudodd oddi yno i Bont-y-pŵl yn 1836. Yna, yn

1893, symudodd y coleg eto, y tro hwn i Gaerdydd er mwyn bod yn agos at Goleg Prifysgol Deheudir Cymru a Mynwy (Prifysgol Caerdydd erbyn hyn), a agorodd ei ddrysau am y tro cyntaf ddeng mlynedd ynghynt, yn 1883.

Cafwyd cartref dros dro i Goleg y Bedyddwyr yn adeiladau Eglwys Fedyddiedig Longcross Street, lle'r oedd trysorydd y coleg, y perchennog llongau a phyllau glo, Richard Cory (1830–1914), yn ddiagon. Yna, yn Ionawr 1895, symudodd y coleg i'r adeilad yn Richmond Road sy'n parhau yn gartref iddo hyd heddiw. (Cyn hynny roedd yr adeilad yn gartref i'r neuadd breswyl i ferched, Neuadd Aberdâr, a symudodd yr adeg honno i'w safle presennol yn Heol Corbett ym mhen gogleddol Parc Cathays.)

Y dyn sy'n cludo'r coleg i Gaerdydd yn y cartŵn yw prifathro'r coleg, Dr William Edwards, a Richard Cory yw'r dyn sy'n cerdded wrth ei ochr ac yn ei annog ymlaen. Bu William Edwards yn brifathro'r coleg am dros ddeugain mlynedd, o 1880 hyd 1925. Dywedodd rhywun amdano ei fod, ar hyd y cyfnod maith hwnnw, wedi cario'r coleg nid yn unig ar ei gefn, ond hefyd yn ei galon. Ac ar ben ei gyfraniad mawr i fywyd y coleg, bu'n ŵr o gryn ddylanwad yng Nghaerdydd, ac yn wir drwy Gymru a'r tu hwnt.

Brodor o ardal Login, ar y ffin rhwng siroedd Penfro a Chaerfyrddin, oedd William Edwards (1848–1929). Cafodd fagwraeth dlawd ond duwiol yno. Roedd yn alluog iawn. Dechreuodd bregethu yn 14 oed; fe'i penodwyd yn diwtor yng ngholeg y Bedyddwyr yn Hwlfordd yn 23 oed; ac nid oedd ond yn 31 oed pan benodwyd ef yn brifathro'r coleg ym Mhont-y-pŵl yn 1880.

Roedd yn ddyn amlochrog ac egniol. Bu'n weithgar mewn mudiadau crefyddol, dyngarol ac addysgol o bob math. Roedd yn awdur, ysgolhaig a phregethwr, yn areithiwr cyhoeddus dawnus, yn aelod amlwg o'r Blaid Ryddfrydol ac yn weinyddwr medrus. Ymddiddorai mewn chwaraeon o bob math. Roedd yn chwaraewr *croquet* ardderchog, ac yn 79 oed daliai i gyrchu Radur i chwarae golff. Nid rhyfedd i rai awgrymu ei fod yn

'myned yn iau wrth fyned yn hŷn!'

Barddonai er yn ifanc, gan ddefnyddio'r enw barddol 'Logynfab'. Dyma enghraifft o englyn a luniodd yn 1870, pan oedd yn fyfyrwr diwinyddol, i gyfarch y gweinidog Bedyddiedig, John Jones ('Mathetes'), a'i wraig, Elizabeth Tye Davies, ar achlysur eu priodas:

Môr o gysur mawr geisïaf, — O! Dduw,
I'r ddau ddyn anwylaf;
Eu bywyd fo'n hyfryd haf –
Hyd ddiwedd boed ddianaf.

Cyfieithodd nifer o emynau Cymraeg i'r Saesneg, gan ddangos cryn fedr wrth y gwaith hwnnw, ac mae 'Here is love, vast as the ocean', ei gyfieithiad o emyn Gwilym Hiraethog, 'Dyma gariad fel y moroedd', i'w weld hyd heddiw mewn llawer o gasgliadau emynau ac i'w glywed yn cael ei ganu ar ddegau o recordiadau ar YouTube gan bobl ar draws y byd.

'Dyma gariad fel y moroedd' oedd un o'r emynau a genid amlaf adeg Diwygiad 1904/05. Un o brif ganolfannau'r Diwygiad hwnnw yng Nghaerdydd oedd capel y Tabernacl ar yr Ais. Yn anterth y Diwygiad cynhelid cyfarfodydd yno bob nos hyd oriau mân y bore, a dywedir fod tua 700 o bobl wedi cael tröedigaeth ynddynt. Un o arweinwyr amlycaf y cyfarfodydd diwygiadol yn y Tabernacl oedd William Edwards, ac ni chyfyngwyd ei weithgarwch i'r cyfarfodydd hynny yn unig, oherwydd bu ef a'i wraig, Sarah Ann, yn amlwg iawn hefyd yn y gwaith dyngarol

a gydredai â'r Diwygiad. Er enghraifft, rhannwyd galwyni lawer o gawl pys yn y Tabernacl i fwydo'r tlodion, a'r plant yn enwedig, ac am gyfnod neilltuwyd ystafell yng Ngholeg y Bedyddwyr lle y gallai rhai digartref gysgu am ychydig nosweithiau tra ceisid cael cartref sefydlog ar eu cyfer.

Roedd William Edwards yn Gymro twymgalon. Un tro gofynnodd y pregethwr Saesneg grymus a ffraeth, C. H. Spurgeon, iddo, 'Os Cymraeg oedd iaith Gardd Eden, pryd y daeth y Saesneg i fod?' 'Ar ôl y Cwmp,' oedd ateb cyflym William Edwards. Pan ddechreuodd ar ei waith yn brifathro Coleg y Bedyddwyr ym Mhont-y-pŵl, gwnaeth Ramadeg Cymraeg yn un o brif bynciau'r maes llafur, ac un o'r tasgau a osodai i fyfyrwyr y flwyddyn gyntaf oedd cyfieithu llyfr cyntaf *Paradise Lost* John Milton i'r Gymraeg!

Ond uwchlaw pob dim, gosodai bwys mawr ar y Beibl. Daeth yn feistr ar Roeg y Testament Newydd. Paratôdd gyfieithiad Cymraeg newydd o'r Testament Newydd, gyda nodiadau testunol helaeth, sy'n parhau'n ddefnyddiol heddiw. Ac ar ôl blynyddoedd lawer o'i astudio'n fanwl, arhosai'n ddiysgog ei gred mai'r Beibl oedd Gair datguddiedig Duw a'r unig ganllaw ddigonol a diogel ym materion cred ac ymddygiad.

[Am drafodaeth fanylach ar gyfraniad Dr William Edwards, gweler f'erthygl amdano yn *Cristion*, 142/143 (2007).]